

ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО РОЗВИТКУ ДОРΟΣЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Лукашевич О.М.

Київський університет туризму, економіки і права

У статті аналізується поняття громадянської зрілості особистості. У результаті дослідження ми приходимо до висновку, що досягнення громадянської зрілості (як компонента соціальної зрілості) є критерієм громадянського розвитку дорослої особистості. Психологічними показниками громадянської зрілості є: громадянська самосвідомість, громадянське світогляд, патріотизм, політична і правова культура, соціальна активність особистості.

Ключові слова: зрілість особистості, громадянська зрілість, критерії громадянської зрілості дорослої особистості, громадянська самореалізація особистості.

Постановка проблеми. Розвиток дорослої особистості – складний і тривалий процес формування власного способу життя, життєвих стратегій, засвоєння і консолідації соціальних і професійних ролей, досягнення соціальної та громадянської відповідальності (Б. Ананьев, Е. Еріксон, Г. Крайг, Р. Хейвігхерст і ін.). Доросла людина сам визначає сенс свого існування і навколишнього світу, їй властива потреба віддачі того, що було здобуто раніше – матеріальних, соціальних і духовних ресурсів особистості. В якості пріоритетної виступає орієнтація на задоволення духовних потреб (Е. Еріксон, Г. Крайг, А. Реан). «Через співвідношення з особливостями розвитку свідомості дорослої особистості, в процесі розвитку діяльнісних сил, у співвідношенні з ціннісним аспектом соціального буття і як результат її громадянського розвитку (авторське бачення О. Лукашевич), формується інтегральне соціально-психологічна якість особистості – громадянськість. У поданні вчених, громадянськість не має жорстких зв'язків з соціальним статусом, розумовим розвитком, рольовими позиціями особистості або приналежності до тієї чи іншої ідеології. Це поняття швидше пов'язується з рівнем сформованості свідомості і громадянської самосвідомості особистості (М. Борішевський), рівнем вольової регуляції (І. Бех), моральним зростанням (І. Булах), досягненням особистісної та громадянської зрілості (А. Деркач О. Князев, К. Абульханова та ін.). Саме в дорослому віці людина має максимальні можливості громадянської самореалізації та самоздійснення. Наскільки ця потреба є актуальною, залежить від рівня його психологічної зрілості (особистісної, громадянської), сформованості ціннісно-сміислової сфери, спрямованості на просоціальну активність і діяльність.

У зв'язку з цим, **метою** нашої статті є визначення сутнісних характеристик поняття «громадянська зрілість» та дослідження цього соціально-психологічного феномена в якості психологічного критерію громадянського розвитку дорослої особистості.

Виклад основного матеріалу. Ідея дорослої особистості у філософсько-психологічному розумінні трактується, по-перше, з позицій суб'єкта, який усвідомлює власну дистанційність по відношенню до зовнішнього світу, своє безпосереднє існування і різні способи власної об'єктивації; по-друге, з позицій якості суб'єкта, як носія моральних цінностей. Моральна зрілість дорослої людини розуміється як особливий складний процес морально-духовного розвитку особистості, в основі якого – вільний усвідомлений вибір і довільно-вольова реалізація поведінки, спрямованої на виконання морального закону відповідно до ідеалу людяності [3]. У той же час дорослість характеризується й як певна фаза ві-

кового розвитку. Тому дослідження громадянського розвитку обумовлено особливостями як рівня розвитку дорослої людини так і її існуванням, зокрема, в контексті існування поняття часу. Саме в дорослому віці у людини формується юридично-правове підґрунтя для реалізації своєї активної громадянської позиції, з'являється право голосу і впливу на політичне і суспільне життя. Вчені визначають вік як внутрішній часовий графік життя, який використовується в якості критерію розвитку в дорослому віці. У визначенні якісних характеристик дорослості, як ймовірного віку, який припадає на розгортання особистісної зрілості, виникає проблема тимчасового графіка життя, ключових соціальних подій і досягнення соціального статусу людиною.

Опис дорослої людини часто пов'язується з поняттям «зрілість особистості». У психологічних словниках зрілість трактують як найбільш тривалий період онтогенезу, який характеризується завершенням формування когнітивної сфери особистості, відносною стабільністю ставлення до соціального оточення, активною трудовою (професійною) діяльністю, здатністю самостійно забезпечувати матеріальне благополуччя для себе і своїх близьких [11].

Б. Ананьев розглядаючи поняття зрілості, виділяв об'єктивні критерії зрілої людини, специфічні для різних рівнів аналізу. Так, зрілість людини, як індивіда, він пов'язував з біологічними критеріями, але вже розумова зрілість та її визначення представляються як історичні та соціальні (пов'язані з освітою), ще більшою мірою ці критерії визначають громадянську зрілість. Таким чином, зрілість аналізується вченим на різних рівнях: індивідуальному, суб'єктивному, особистісному та індивідуальному [2].

На думку більшості психологів, центральним завданням розвитку в період дорослості є саме досягнення «зрілості», яка виконує функції організації, регулювання, забезпечення цілісності життєвого шляху, суб'єктом якого стає людина в міру свого розвитку. У гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) Вивчалися процеси самореалізації, самоактуалізації дорослої людини. Е. Берн, А. Лоуен, К. Роджерс розглядали поняття зрілої особистості, насамперед, з позицій психічного здоров'я. «Зріла особистість – фізично здорова людина своєї статі, яка пережила і позбулася своїх» комплексів «, які вступають у прями, а не приховані (подвійні) взаємодії, відкрито висловлює свої негативні і позитивні почуття, здатна не тільки говорити, але й діяти в злагоді зі своїми цінностями, ставити перед собою ясні цілі і досягати їх» (Е. Берн). Психічно здорову людину К. Роджерс називав «повноцінно функціонуючим». Вчений встановив наступні п'ять характеристик, спільних для

повноцінно функціонуючих людей: відкритість до переживання, екзистенціальний спосіб життя, організмичне довіру, емпірична свобода, креативність [12]. «Повноцінно функціонувати» – значить жити насичено, усвідомлено, повністю відчувати людське буття. У теорії Е. Еріксона зрілість – це вік «здійснення діянь», найбільш повний розквіт, коли людина стає тотожною сама собі. Головні лінії розвитку людини середнього віку – це генеративність, продуктивність, творчість (щодо речей, дітей та ідей) і незаспокоєність – прагнення стати якомога кращим батьком, досягти високого рівня у своїй професії, бути небайдужим громадянином, вірним другом, опорою близьким. За Еріксоном, зрілою особистістю людина може стати лише в результаті тривалої роботи, розуміння того, що зріла особистість – це, в першу чергу, соціально успішна людина, здатна повноцінно працювати, піклуватися про інших, гнучка в контактах, яка досягла справжньої цілісності різних компонентів своєї особистості [14].

У радянській психології й у деяких сучасних представників країн близького зарубіжжя в якості найважливіших проявів зрілої особистості зазначалося прагнення суб'єкта виходити за власні межі, розширювати сферу своєї діяльності, діяти за межами вимог ситуації та ролевих приписів; спрямованість особистості (що характеризується стійкою системою мотивів – інтересів, переконань, ідеалів); глибинні смислові структури, які обумовлюють свідомість і поведінку особистості; ступінь усвідомленості ставлення до дійсності, а також характерну структуру відносин, установок і диспозицій особистості (М. Ярошевський).

Вершиною зрілості стає акме – реалізація сутнісних сил людини – соціальних, моральних, професійних, ментальних (О. Бодальов). О. Бодальов підкреслював, що досягнення акме – це насамперед особистісний процес, коли людина здійснює вчинок або серію вчинків, які засвідчують те, що вона на межі своїх можливостей виявила себе як високорозвинена особистість, захищаючи своїм дієвим ставленням основні цінності життя й культури, які, судячи з її вчинків, стали глибоко значимими для неї власними цінностями. У зв'язку з цим вчений стверджував, що поняття дорослості й зрілості не тотожні. Ми приєднуємося до думки О. Бодальова, що не кожна доросла людина (досягнувши дорослого віку) стає при цьому зрілою особистістю. Він пише: «Якщо людина, яка досягла повноліття, поводить в різних ситуаціях відповідно до загальнолюдських норм моралі та основні цінності життя стали її власними цінностями, значить, можна з упевненістю говорити про її особистісну зрілість. В інших випадках, коли вона одних норм дотримується, а інші грубо ігнорує, одні цінності підтримує, а проти інших повстає, підтверджуючи це своїми вчинками, можна з повним правом стверджувати, що вони в особистісному відношенні виявляються зрілою тільки частково» [4].

Нам близька позиція акмеологів (К. Абульханова-Славська, А. Деркач, О. Князев), які розуміли досягнення «акме» громадянськості як процес і результат формування особистості (в широкому сенсі), яка несе в собі суспільні (громадянські) цінності, але не абсолютизовані, не доведені до абсурду державною системою, а співвіднесені з інтересами особистості, загальнолюдськими цінностями, де під громадянськими цінностями розуміють ідеї, погляди, концепції, досвід, що сприяють формуванню громадянської позиції, забезпечують успішну адаптацію та самоактуалізацію особистості в умовах громадянського суспільства та держави. Ціннісне

ставлення особистості до держави, країни проживання та її громадян визначається системою субординаційних взаємообумовлених характеристик: когнітивної, емоційної, мотиваційної і поведінкової або діяльнісної [7].

В українській науці проблема зрілої особистості розглядалася в контексті духовності та активності людини. Особистісно зріла людина характеризується поняттям «суб'єкт життя», який поширюється на людину 20-65 років і характеризується прагненням до самовизначення (Ю. Лановенко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Волянчук). Проблематика особистісної зрілості розроблялася в векторах: а) автентичності особистості, як прагнення людини до самотворення (В. Татенко); б) визначення рівнів особистісної зрілості, якими є соціалізація та соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); в) визначення психологічних рис зрілої особистості (Л. Овсянецкая). Але, як відзначає вчена І. Булах, реальний розвиток можна констатувати лише тоді, коли особистість у своїх діях і продуктах своїх дій починає відтворювати результати, які стосуються і хвилюють інших індивідів. Ці результати мають бути близькими, зрозумілими, соціально значущими для тих, з ким встановлюються взаємини особистості. В цілому, на думку вченої, масштаб особистості вимірюється лише масштабом тих реальних завдань, в ході яких вона виникає і розвивається, проявляється в справах, несучих загальний ефект (результат) для інших людей [5, с. 75-76].

У сучасних психологічних дослідженнях сформульовано декілька трактувань поняття зрілості: а) як стадії розвитку людини, яка відокремлює дитинство від старіння, б) як реалізації загальної тенденції психічного розвитку людини, в) як результату досягнення найвищого рівня розвитку, г) як розвитку різних компонентів психічної організації (емоційна зрілість, інтелектуальна зрілість, моральна зрілість, соціальна зрілість, біологічна зрілість), д) як розвитку здатності до досягнень [1]. Прояв зрілості означає, що людина прагне зберегти свою цілісність як суб'єкта й особистості, а отже, робити те, що відповідає її життєвим сенсам і власній суб'єктності, її інтегративній унікальності. Зрілість виступає як системна (молярна) характеристика, яка поєднує всі інші види й ознаки зрілості в єдиний конструкт [2].

Аналіз існуючих теорій зрілості особистості надає підстави для виділення двох відмінних поглядів щодо розуміння зрілості: зрілість – як визначення вікового періоду в житті людини і зрілість – як характеристика високого рівня розвитку певних психічних функцій людини незалежно від віку. До поняття «зрілість», як до характеристики особливостей розвитку людини на різних вікових етапах, звертаються в тих випадках, коли в авторів з'являється необхідність відзначити відповідність дозрівання певних новоутворень віковому етапу становлення людини. При цьому, аналізуючи різні підходи до розуміння зрілості, виділяли: фізіологічну зрілість – як органічне дозрівання і становлення всіх систем організму (Г. Костюк), соціальну зрілість – як досягнення високого рівня розвитку соціальних якостей і внутрішню установку особистості на ті цінності, які мають позитивну спрямованість щодо розвитку людства, культури і цивілізації (В. Радул, Г. Сухобська), когнітивну зрілість – як здатність людини до пізнання, логічного мислення, до рефлексії й творчості (К. Уорнер, Б. Ананьев, Н. Антонова), професійну зрілість – як пік професійної продуктивності, майстерності та творчості, як прагнення до постійного професійного

самовдосконалення та максимальної компетентності (Б. Ананьев, Е. Клапаред).

У пошуках відповіді на питання щодо психологічних критеріїв громадянського розвитку дорослої особистості ми орієнтуємося на друге трактування, розуміючи громадянську зрілість як результат високого рівня розвитку певних психічних функцій людини. У такому розумінні зріла особистість – людина, яка досягла такого рівня психічного розвитку, на якому вона проявляється як цілісна індивідуальність, здатна до саморозвитку, самовизначення, свідомої діяльності і саморегуляції, стає суб'єктом свого життєвого шляху та власного внутрішнього світу, який передбачає готовність (як поєднання прагнення і здібності) до самоактуалізації. Самоактуалізація є способом життєдіяльності суб'єкта (проявом суб'єктної активності), передбачає постійне самовдосконалення, рефлексію досвіду і внутрішнього світу, реалізацію свого потенціалу в суспільно корисній діяльності. При цьому критеріями психологічної зрілості є: відповідальна автономність, справжність (самосприйняття), відкритість новому досвіду (прагнення до саморозвитку та самовдосконалення), розвинені інтелектуальні здібності (зокрема, здатність до рефлексії, креативність), здатність до вольової та ціннісно-смысловий саморегуляції, діяльнісна активність (прагнення до самореалізації), соціально-психологічна компетентність і гуманістична спрямованість. В якості структурних компонентів психологічної зрілості, розглядаються особистісна, інтелектуальна, емоційна і соціальна зрілість [3].

У трактуванні більшості вчених розуміння зрілості особистості являло собою фактичну інтеграцію психологічного та соціального розвитку, як наслідок реальної взаємодії особистості та соціального середовища, що в сукупності породжує зрілість, як узагальнююче психосоціальне явище [13]. У другій половині 70-х, початку 80-х років з'являються дослідження (І. Кон, В. Лісовський, Л. Буева, Л. Фомічева, А. Капто, В. Кисельов, І. Руссу), які зробили спробу визначення вмісту громадянськості через визначення соціальної зрілості, як вищого прояву громадянськості. Автори вважали, що крім фізичних і психологічних показників віку існує третій, соціальний вимір, який фіксує місце особистості, яка вступає в період соціальної зрілості в цьому суспільстві, і дозволяє індивіду виконувати «дорослі» ролі й нести відповідну відповідальність. Близькість за обсягом і змістом понять «громадянська зрілість» і «соціальна зрілість» обґрунтувала у своїй роботі Л. Фомічева [13].

Л. Коган через соціальну зрілість розглядає поняття «громадянська зрілість» – як реалізацію особистістю в її діяльності привласнених нею відносин даного суспільства. «Така особистість, – пише він, характеризується не рівнем знання, а ступенем присвоєння ... суспільних відносин та їх реалізацією в її практичній діяльності» [8]. Процес формування громадянської зрілості, на думку вчених, сприяє громадянському самовизначенню особистості – соціальної, життєвої, особистісної, рольової, що безпосередньо

пов'язано з громадянською позицією: готовністю виконувати цивільні обов'язки перед державою, суспільством. Вченим О. Киричуком визначені індикатори, властиві громадянські зрілій особистості: базові життєві цінності (істина, користь і доцільність, любов, добро, творчість. До якісних сторін громадянської зрілості належать: любов до Батьківщини та рідної мови, рідного краю, людяність, милосердя, доброта, чесність, відповідальність, працьовитість. Громадянська зрілість особистості допускає відповідний рівень громадянської самосвідомості, світогляду, наявність патріотизму, політичної і правової культури, соціальної активності [6].

В якості психологічних критеріїв і показників громадянської зрілості особистості (Т. Мироненко) визначено:

- Громадянський самосвідомість з показниками: усвідомлення значущості громадянської зрілості, вибір ідеалів, які виступають як вирішальні життєві цілі, соціально-моральна самооцінка, рефлексивна позиція.

- Світогляд з показниками: тип громадянської поведінки і діяльності, ціннісні орієнтації, переконання.

- Патріотизм з показниками: готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за минуле і сьогодення своєї Батьківщини, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним.

- Політична і правова культура з показниками: повага до законів і нормам співжиття, політична активність, інтернаціоналізм.

- Соціальна активність з показниками: стійкий інтерес до громадської роботи, активна громадянська позиція, прагнення до лідерства [9].

Таким чином, громадянські зрілій особистості притаманний процес постійного самовдосконалення, високий рівень національної самосвідомості і планетарної свідомості, наявність соціального інтелекту (розвинена здатність до розуміння інших людей, передбачення розвитку різних соціальних ситуацій), гуманістична мораль, знання і виконання обов'язків, соціальна відповідальність, потреба в турботі про інших людей, здатність до активної участі в житті суспільства, ефективне використання своїх знань і здібностей, конструктивне рішення численних життєвих проблем на шляху самореалізації, високий професійний рівень, стійкі переконання.

Висновки. В результаті нашого дослідження ми доходимо до висновку, що досягнення психологічної зрілості дорослої особистістю є умовою її громадянського розвитку. Досягнення громадянської зрілості (як компонента соціальної зрілості) розглядається нами як критерій високого рівня громадянського розвитку. Психологічними показниками громадянської зрілості особистості в дорослому віці є: громадянська самосвідомість, громадянське світогляд, патріотизм, політична і правова культура, соціальна активність особистості.

Перспективи подальшого дослідження ми бачимо в більш глибокому психологічному аналізі виділених критеріїв громадянської зрілості особистості в дорослому віці.

Список літератури:

1. Абсаямова Л. М. Види та критерії психологічної зрілості людини // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 38. – Харків: ХНПУ, 2011. – С. 5-17.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Антонова Н. О. Показники психологічної зрілості як детермінанти готовності до професійної діяльності у студентів психологічного факультету ВНЗ [Текст] / Н. О. Антонова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ / Проблеми загальної та педагогічної психології, т. XII, ч. 7. – 2010. – С. 16-31.
4. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека. – М., 1998. – 168 с.

5. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
6. Киричук О. Проблеми національного громадянського у молоді: з виступу на другому Всесвітньому форумі українців. (Педагогічна газета. – 1997. – серпень – С. 1.
7. Князев А. М. Гражданственность личности: Монография. – М.: 2003. – 100 с.
8. Коган Л. Н. О понятии «социальная зрелость» // Формирование социальной и профессиональной зрелости студентов: Сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во УРГУ им. А. М. Горького, 1985. – С. 3-13.
9. Мироненко Т. П. Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Мироненко Тетяна Платонівна. – Одеса, 2001. – 238 с.
10. Орлова В. В. Социальная зрелость молодежи: социально-психологический аспект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2009. – № 5. – С. 124-125.
11. Психология развития. Словарь / Под. ред. А. Л. Венгера // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л. А. Карпенко. Под общ. ред. А. В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – 176 с.
12. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: пер с англ. / Общ. ред. и предисл. Исениной Е. Л. – М.: Изд. группа «Прогресс»-«Универс», 1994. – 480 с.
13. Фомичева Л. К. Формирование основ гражданской зрелости у молодежи: Дис. ... канд. пед. наук Кон И. С. На пороге гражданской зрелости // Общество и молодежь. М.: Молодая гвардия, 1968. – С. 36-45. – М., 1973. – 167 с.
14. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб: Питер Ком, 1999. – 608 с.

Лукашевич О.Н.

Киевский университет туризма, экономики и права

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ГРАЖДАНСКОГО РАЗВИТИЯ ВЗРОСЛОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье анализируется понятие гражданской зрелости личности. В результате исследования мы приходим к выводу, что достижение гражданской зрелости (как компонента социальной зрелости) является критерием гражданского развития взрослой личности. Психологическими показателями гражданской зрелости являются: гражданское самосознание, гражданское мировоззрение, патриотизм, политическая и правовая культура, социальная активность личности.

Ключевые слова: зрелость личности, гражданская зрелость, критерии гражданской зрелости взрослой личности, гражданская самореализация личности.

Lukashevych O.N.

Kyiv University of Tourism, Economics and Law

PSYCHOLOGICAL CRITERIA OF CIVIL DEVELOPMENT OF ADULT PERSONALITY

Summary

In the article essence of concept of civil maturity of personality. As a result of research we come to the conclusion, that an achievement of civil maturity (as a component of social maturity) is the criteria of civil development of adult personality. The psychological criteria of civil maturity it is been: civil consciousness, civil world view, patriotism, political and legal culture, social activity of personality.

Keywords: maturity of personality, civil maturity, criteria of civil maturity of adult personality, civil self-realization of personality.